

Андрій СТАРОДУБ

(Київ, Україна)

УДК 930.25.: 281.93. (477. 83/86) «1914/1918»

Російська православна церква у Галичині в період Першої світової війни (1914–1918 роки)

В цій публікації зроблено спробу окреслити лише найзагальніші тенденції та процеси, пов'язані з спробами поширення Православ'я на території Галичини на початку ХХ століття. У даному випадку проблема розглянута у контексті визначення впливу на зміну конфесійної ситуації військового протистояння Російської та Австро-Угорської імперій. Автор свідомий того, що деякі сюжети потребують більш глибокого опрацювання та аналізу з залученням широкого кола архівних джерел.

Напередодні I-ї світової війни. Православне місіонерство на Закарпатті та Галичині та питання юрисдикційної належності новоутворених парафій

Одним з аспектів підготовки до можливого військового конфлікту між Російською та Австро-Угорською імперіями було планування відповідних церковно-адміністративних змін на тих територіях, анексію яких кожна зі сторін вважала неодмінним наслідком військових перемог. У разі здійснення російських прагнень до набуття “історичної спадщини князів Романа та Данила” на галицьких землях мало запанувати Православ'я, а після вступу австрійської армії до підросійської України відбулося б виведення (у тій чи іншій формі) українських православних епархій з підпорядкування Санкт-Петербурзького Св. Синоду. Проте, *попри зовнішню подібність задумів, російська державна й церковна влада надавали даній проблемі набагато більшої ваги, а також здійснили неспівмірно більше попередніх приготувань до “оправославлення” Галичини та Закарпаття* [огляд історіографії теми “Галичина в зовнішній політиці Російської імперії напередодні I-ї світової війни” див.: 51, с.210 – 218.].

Серед кроків у цьому напрямку слід відзначити фінансування представників галицького москвофільського руху, зокрема – й з числа духовенства греко-католицької церкви, та виділення коштів на підготовку православних місіонерів – уродженців краю. Можна констатувати, що діяльність найбільш активних з них – ієромонаха Алексія (Кабалюка) та священника Максима Сандовича (обидва зараз канонізовані Православною церквою) мала доволі відчутні наслідки. Незважаючи на протидію австрійських та угорських чиновників, на Православ'я перейшло декілька сіл (головним чином – на Закарпатті). Кримінальне переслідування новонавернених за звинуваченням у державній зраді не могло звести даний рух нанівець, а сам його факт активно використовувався російською пропагандою як приклад “страждань братів по вірі”, котрі перебувають під владою Габсбургів. Найбільш гучні з цих процесів – суд над Бендасюком (у Львові) та два т.зв. Мармарош-Сигетські процеси перебували в центрі уваги російської преси, а у якості свідків захисту нерідко виступали російські піддані. Зокрема, у другому Мармарош-Сигетському процесі (липень 1913 – березень 1914) брав участь граф Володимир Бобринський – один з активних інспіраторів москвофільства, чіми стараннями не в останню чергу й був підготований ґрунт для переходу закарпатських селян на Православ'я. Але на суді він стверджував, що православні місіонери не отримували жодної матеріальної підтримки з боку Росії. Це було неправдою, оскільки всі священники, котрі потрапили під суд, здобули освіту в російських духовних семінаріях, були рукопокладені Холмським або Волинським архієпископами Російської православної церкви, а також отримали необхідні для своєї діяльності кошти. Звичайно, звинувачення у шпигунстві цих осіб на користь Росії було необґрунтованим, проте їхня діяльність, за російськими розрахунками, мала посприяти майбутньому “воссоєдиненію Галицкой Руси с Русью Державной”. Як слушно відзначив Сергій Єфремов:

“Не зважаючи на надзвичайно тенденційне освітлення, як це буває у всіх подібних процесах, [вони] все ж досить виразно показали, чия таємна рука накерувала і мармароських затурканих селян, і львівських інтелігентів з москвофільського табору” [1, с.127].

Зацікавленість Російської імперії у якнайширшому міжнародному резонансі цих справ була очевидною. Наприклад, у квітні 1912 року,

згаданий граф Бобринський написав листа з промовистою назвою “Релігійні переслідування в Галичині. Історія боротьби” до редакції англійської газети “Таймс”. У ньому він, не добираючи виразів на адресу австрійської влади та ієрархії греко-католицької церкви, опишував релігійну ситуацію на галицьких теренах, стверджуючи, що

“знающие люди утверждают, что в Галиции будет столько приходов, сколько найдётся кандидатов в православные священники, настолько смелых, чтобы смотреть в глаза тюрьме” [2, с.47].

На цей лист відгукнувся князь П. Сапега, котрий звинуватив російських агентів у таємному фінансуванні православного руху:

“Рутенские крестьяне, будучи бедны и, к сожалению, находясь на низком религиозно-культурном уровне, охотно принимают денежную безвозвратную помощь в размере 50–100 рублей на голову, под условием перемены религии и нарушении верности государю” [2, с.55].

В іншому відгуку, В. Степановського, вказувалося, що з боку росіян є блюзнірством обстоювати релігійні свободи українців в Австро-Угорщині, адже

“народ наш там страдает ещё более – в Южной России, в Украине, где даже Библия изданная на нашем языке Британским и Иностранным Библейским Обществом, строго преследуется коллегами графа Бобринского” [2, с.50].

Замість відповіді Бобринського на сторінках “Таймс” з’явилися листи англійського вченого Вільяма Джона Біркбека, зміст та стиль яких змушують сумніватися в незаангажованості автора. З полемічним запалом він обстоював правдивість усіх наведених даних про жорстокі релігійні переслідування галицьких українців (яких, втім, вважав росіянами).

“Я убеждён, что рассказы о русской пропаганде посредством русских рублей есть совершенная бессмыслица. [...] Обвинения, будто эти бедные люди являются “русскими агентами”, “московскими шпионами и заговорщиками” против австрийского правительства, основанное лишь на том, что

они хотят исповедывать религию, которую в числе других стран исповедует и Россия, есть гнусная клевета” [2, с. 37]

– писав Біркбек.

Важко сказати, наскільки переконливими для англійських читачів могли видатися аргументи усіх учасників дискусії, однак її ініціатори досягали принаймні однієї мети: *створювалося враження, що переслідування православних неофітів у Галичині дійсно є проблемою, що торкається не декількох тисяч осіб, а ледь не всіх 3, 5 мільйонів українського населення краю.*

Діяльну участь у підтримці православного руху на Галичині брали й окремі російські ієрархи, насамперед – архієпископ Волинський Антоній (Храповицький). Він приймав до Житомирської семінарії вихідців з Австро-Угорщини і рукопокладав охочих до місіонерської праці в галицькому краї [3, с.325 – 327]. З іменем архієпископа Антонія пов’язана також реалізація ще одного важливого проекту, котрий мав би, з канонічної точки зору, узаконити діяльність по наверненню українських греко-католиків на православ’я.

Підтримуване Російською православною церквою православне місіонерство на Галичині було втручанням у чужу церковну область, адже ця територія перебувала під юрисдикцією Вселенського Патріарха. Щоправда, не зважаючи на перепідпорядкування у 1686 році Київської Митрополії Московському патріархові, митрополити Київські продовжували вважатися екзархами Вселенського Патріарха для Галичини. Але ці функції ними не виконувалися, по-перше – з огляду на те, що Галичина не входила до складу Російської імперії, по-друге – там до початку ХХ століття фактично не було православних парафій. Архіпастирську опіку над православними здійснював Чернівецький митрополит, йому і був підпорядкований єдиний діючий православний храм – т.зв. Волоська церква у Львові. Задум архієпископа Антонія полягав у тому, щоб перебрати права екзарха особисто для себе, уникнувши розгляду двох принципових моментів: ніким не скасованих прерогатив Київських митрополитів та більшої доцільності надання подібних повноважень православному єпископові, чия кафедра знаходиться на території Австро-Угорщини. Йому вдалося переконати Патріарха Іоакима III у необхідності саме такого рішення і 1910 року Храповицький отримав з Константинополя Патріаршу Грамоту, згідно з якою став екзархом Вселенського Патріарха для Галичини [4, арк. 83 –

84; 5, с.398 – 403]. Повноваження екзарха дозволяли архієпископу на свій розсуд призначати священників у ті села Галичини та Закарпаття, де громади виявляли бажання приєднатися до Православної церкви.

Таким чином, напередодні I світової війни російський уряд та вища церковна влада здійснили низку заходів, важливість яких у випадку військового конфлікту важко переоцінити. ***По-перше, було підтримано розгортання православного руху в Галичині та Закарпатті. По-друге – вдалося створити відповідний міжнародний резонанс навколо репресивних дій австро-угорських властей стосовно православних. По-третє – закладені основи для канонічного підпорядкування Галичини російській церковній владі.***

Австрійський уряд не зробив адекватних кроків у відповідь на російські дії [огляд історіографії теми “Українське питання в політиці австрійського уряду див.: 51]. Переслідування селян не могли стати на заваді розгортанню православного руху, навпаки – покарання за релігійні переконання лише підсилювало його. Самі процеси, на яких не вдалося підтвердити звинувачення підсудних у державній зраді, виставляли імперію Габсбургів у невигідному світлі на міжнародній арені. Окрім того, на відміну від ситуації в Росії, де дії державної і церковної влади доволі чітко координувалися, місіонерські плани митрополита Андрея Шептицького були його приватною ініціативою, котра узгоджувалася з Ватиканом, а не з Віденським урядом.

Канонічною підставою для своєї діяльності на території Російської імперії Шептицький вважав те, що неіснуюча de facto Кам’янець-Подільська греко-католицька єпархія ніколи не скасовувалася de jure. Ця єпархія підпорядковувалася Львівській архієпископії та Галицькій митрополії, а отже, митрополит Андрей мав формальні підстави для поширення своєї юрисдикції на всіх католиків східного обряду – російських підданих [6, с.204 – 229]. У 1907 році і 1908 роках Папа Пій X підтвердив ці повноваження митрополита, надавши йому також право самостійно, без попереднього повідомлення Ватикану, висвячувати єпископів для новонавернених [7, с.77 – 91]. Наслідком зусиль Шептицького (у лютому 1908 р. він навіть здійснив таємну поїздку до Росії [6, с.226]) було утворення декількох громад російських греко-католиків – Москві, Саратові, Санкт-Петербурзі. Однак власне в Наддніпрянській Україні посланцям митрополита не вдалося досягнути жодних успіхів. Місіонерський запал окремих із них був без захоплення сприйнятий і діячами українського руху [8, с.379].

Австрійський уряд, наскільки про це можна судити, не був втаємничений у діяльність митрополита Андрея на території сусідньої держави. Його більше непокоїли успіхи православних місіонерів у Галичині. Так, у лютому 1914 року, на розгляд Конференції греко-католицьких єпископів було подано пропозиції міністра освіти Н. Гусарека щодо переведення всіх новопосталих православних парафій під владу Буковинського митрополита та розширення адміністративних повноважень настоятеля православної парафії у Львові, щоб “тим способом усунути збунтованих схизматиків з-під впливу Росії” [9, с.44].

Єпископи, однак, не підтримали пропозицію урядовця. На їхню думку, православна агітація мала підґрунтя не релігійне, а політичне, а отже створення нових православних парафій (чи узаконення існуючих), могло б стати ще успішнішим знаряддям в руках російських агітаторів. “Бажанням галицького єпископату” – говорилося у рішенні Конференції – “є, щоб митрополит Чернівецький звільнив від виконання духовних функцій тих священників, які приходять до Галичини, як посланці російських єпископів” [9, с.45]. Розгляд цієї справи підтверджує тезу про недостатню поінформованість Відня щодо релігійної ситуації в краї – навіть на початку 1914 року уряд продовжував вважати, що єдиним православним ієрархом, чия юрисдикція охоплює Галичину та Закарпаття є митрополит Чернівецький [10, с.37]. Греко-католицькі єпископи воліли також дотримуватися подібної думки, хоча їм мало бути відомо про те, що антимінси у православних священників, котрі прибули з Росії, освячені у Константинополі.

Таким чином, напередодні військового зіткнення з Російською імперією ані уряд Австро-Угорщини, ані вища церковна влада Греко-католицької церкви не змогли виробити контрзаходи проти поширення православного руху в Галичині. Немає також жодних фактів, котрі би засвідчували співпрацю державної та церковної влади, спрямовану на підтримку проунійної діяльності в Російській імперії. Перший проєкт такої взаємодії був підготований вже після початку війни – це була датована 12–15 серпня 1914 року т.зв. “Записка” (меморандум) митрополита Андрея Шептицького стосовно розвитку подій в Україні у випадку її окупації австро-угорською армією [12, с.609 – 612].

Даний меморандум проливає світло на плани митрополита, котрий вважав, що настав слушний момент для повномасштабного втілення в життя попередніх місіонерських задумів. Як невідкладні він пропо-

нував здійснити наступні кроки: вивести православні українські єпархії з-під влади Святійшого Синоду, заборонити молитовне поминати російського царя, внести зміни до церковних календарів. Найбільш активні противники такої реорганізації з числа єпископату мали бути усунені та вислані до Росії. Особливо наголошувалось, що усі ці дії мали санкціонуватися церковною, а не світською владою. Йшлося про фактичне підпорядкування греко-католицькому ієрарху Православної церкви в Україні. На думку Шептицького, формальну сторону справи він уже залагодив у Римі, а з часом легітимність його статусу могли визнати Східні Патріархи.

Реакція Відня на проект невідома, однак, ймовірно, там вперше вивчали подібну перспективу. Дотичним свідченням цьому можна вважати те, що лише з “Записки” митрополита уряд отримав інформацію про повноваження Шептицького, підтверджені Ватиканом ще у 1908 році. Проте розгляд нюансів церковної реорганізації в українських губерніях Російської імперії було деактуалізовано невдалим для Австро-Угорщини початком бойових дій.

Перший період війни (серпень 1914 – червень 1915 років). Успіхи та невдачі “місії” архієпископа Євлогія (Георгієвського)

Вдалий наступ російської армії, яка вже 3 вересня 1914 року увійшла до Львова, робили можливими реалізацію зовсім інших задумів, кінцевою метою яких була ліквідація Греко-католицької церкви. Слід відзначити, що відносно швидке опанування більшої частини заселених українцями земель Австро-Угорської імперії вплинула на зміну російської тактики у цій справі. Частина російських урядовців та ієрархів вже не вважала за потрібне дотримуватися формальностей, як це передбачалося напередодні війни. Свідченням цьому було призначення 28 серпня 1914 року архієпископа Волинського Євлогія (Георгієвського) керуючим церковними справами на території Галичини. Сам архієпископ вважав, що причиною призначення був, по-перше, той факт, що він давно займався місіонерською діяльністю (“Мы с архиепископом Антонием вели небольшую пропаганду”), а по-друге – його знайомство з галицькими москвофілами та діячами “Русско-Галицкого Общества” (графом В. Бобринським, Вергуном та іншими) [13, с.234]. Рішення про призначення прийняв особисто Микола II – у доповіді Обер-Прокурора пропонувалася кандидатура архієпископа Антонія (Храповицького). З огляду на те,

що, як вже згадувалося, останній мав повноваження екзарха Вселенського патріарха для Галичини, відмова від його залучення до опікування над православними парафіями у окупованих районах виглядає нелогічною. Однак насправді вона була обумовлена далекосяжними планами, котрі розглядалися Св. Синодом і передбачали, після захоплення Константинополя, повну реорганізацію управління Константинопольським патріархатом. Так, у проекті “Константинопольская церковь в Русском государстве” підготовленому професором Санкт-петербурзької духовної академії Дмитрієвським, пропонувалося, щоб Константинопольським патріархом міг бути лише підданий Російської імперії, “так что всякий митрополит, избранный на Патриарший престол, должен обязательно принять русское подданство” [14, л. 1]. Російський імператор мав отримати стосовно патріарха ті самі права, які були у Візантійських імператорів. Адміністративні прерогативи патріарха мали бути обмежені призначеним російським Св. Синодом вікарним єпископом, якому б де-факто підпорядковувалася б канцелярія Вселенського патріархату.

Ймовірно у контексті подібних планів Микола II вважав недоцільним згадувати про юрисдикцію Константинополя на Галичині, а, отже – і про права архієпископа Антонія, який, до того ж, перебував на Харківській кафедрі. Єдиною компенсацією Храповицькому було доручення очолити Комітет, що готував агітаційні матеріали для галицьких селян, з обґрунтуванням потреби переходити на православ'я [15, с.482].

Виправданість згаданих рішень ставилася під сумнів навіть окремими членами Імператорської родини. Так, Великий князь Петро Миколайович цікавився у архієпископа Євлогія канонічним аспектом питання: “имеет ли Синод право устраивать своё управление, пока территория ещё не русская? Она ведь остаётся и сей час территорией Вселенского Патриарха?”. Відповідь архієпископа була ухильною:

“По смыслу церковных законов, церковь в своём управлении следует за государством. Если территория уже управляется русскими гражданскими властями то и Русская церковь имеет право организовать своё управление. Я не настаиваю – я исполняю волю Государя” [13, с.240].

Окрім “гнучкості” у канонічних питаннях, архієпископ Євлогій мав досвід роботи в Холмській єпархії – території, де унію було ліквідовано лише 1875 року, шляхом “добровільного возз'єднання”. Його

призначення, таким чином, могло бути потрактоване і як недвозначний натяк на те, що і в Галичині буде втілено подібну модель. Архієпископ особливо і не приховував цього. Так, в одній зі своїх перших відозв після призначення він, звертаючись до духовенства Холмської єпархії, закликав надати допомогу православній місії в Галичині: “В 70-е годы священники галицийские много работали на Холмщине во время отрыва её от унии, пусть же теперь священники Холмские окажут братскую помощь Галиции” [16].

Загалом, *причини, з яких опікуватися церковним життям в Галичині було призначено саме архієпископа Євлогія, свідчать про дещо неадекватне розуміння певними російськими колами перспектив розвитку ситуації в Галичині*. Повідомлення про перехід на православ'я декількох сіл, котрі знаходилися неподалік Свято-Почаївської Лаври, там сприйняли як ознаку того, що масова відмова галичан від унії може стати наслідком активної діяльності невеликої кількості місіонерів, підтриманих силою державних каральних органів.

На допомогу світської влади покладали надію й підлеглі архієпископа Євлогія, зокрема – єпископ Кременецький Діонісій (Валединський). Він став першим православним архієреєм, котрий відвідав зайняті російською армією території. Під його наглядом були здійснені й перші приєднання до православ'я [17, с.28 – 30] (за це Діонісій отримав особливу відзнаку – панагію на георгіївській стрічці) [18, с. 37]. Однак, як пізніше згадував Євлогій, навіть його шокувала готовність преосвященного Діонісія здійснювати місіонерські подорожі у супроводі жандармів [13, с.238].

Слід зазначити, що висловлювалися й застереження проти поспіху і надмірного втручання до такої делікатної сфери позацерковних чинників, проте межа допустимої участі держави розумілася в них досить своєрідно. Наприклад, 14 вересня 1914 року, на засіданні “Галицько-Русского благотворительного общества” Степан Бендасюк – галицький москвофіл, що до війни переслідувався за свою діяльність австрійською владою, виклав своє бачення процесу утвердження Православної церкви в Галичині. Згідно з ним, дана справа мала здійснюватися відповідно до наступних засад: утримання від примусу та втручання світської влади, збереження за греко-католицькими священниками їхніх парафій у випадку переходу на православ'я, максимальне дотримання усіх місцевих богослужбових особливостей, направлення до Галичини православних священників з вищою богословською

освітою та знанням української мови тощо [19, с.12]. Але узагальнені пропозиції представників галицького москвофільського руху до російського уряду передбачали “допомогу” у здійсненні наступних перетворень: організації Галицької митрополії, до складу якої мали увійти, окрім галицьких та закарпатських парафій, також і Православна церква на Буковині, поверненні з Відня церковного фонду Буковинської митрополії, реорганізації православного богословського факультету Чернівецького університету на Духовну академію з можливим перенесенням її до Львова, відновлення діяльності старовинного Манявського скиту та заснування жіночого монастиря поблизу міста Гусятина тощо. Окрім того, принаймні два пункти – заборона діяльності єзуїтського та василіанського чернечих орденів на території Галичини та усунення митрополита Андрея Шептицького – ніяк не узгоджувалися з пропозиціями уникнути втручання світської влади у процес поширення православ'я.

Втім, *долю митрополита Андрея Шептицького було вирішено незалежно від пропозицій галицьких москвофілів*. По-перше, російській окупаційній адміністрації було відомо, про ту активну прогабсбургську позицію, що її займав митрополит. 29 липня 1914 року він видав Пастирський лист з приводу початку війни. У ньому Шептицький закликав греко-католиків до одностайної підтримки Габсбургської монархії:

“Ніхто з нас не забуде вдячності для сеї Габсбургської австрійської держави, в якій ми знайшли свободу віри й народності і розвій нашої національної культури. Ми впевнені, що не знайдеться ніхто між нашими людьми, який забув би, що з державою та династією Габсбургів в'яжуть нас давні і святі зв'язи: спільна нам доля і недоля і спільна будучність” [11, с.439].

По-друге, загальновідомою була підтримка митрополитом Андреем українського національного руху. У одній з своїх відозв до населення прикордонних сіл (21 серпня 1914 року) він навіть зазначив:

“Війна ведеться о нас, бо московський цар не міг того стерпіти, що в Австрійській державі маємо свободу віри та народності: хоче нам видерти ту свободу, закувати в кайдани” [11, с. 438].

По-третє, у випадку, коли б митрополит продовжував виконувати свої адміністративні функції, російській адміністрації потрібно було тим чи іншим чином окреслити своє ставлення до нього. Це означало б визнання права греко-католицької церкви на існування і в умовах можливого переходу території до Російської імперії. Усунення митрополита та інших єпископів робила невизначеними перспективи правового урегулювання положення греко-католиків в окупованій Галичині [20, с.72 – 74]¹.

Шептицький був арештований одразу після вступу російської армії до Львова [*огляд досліджень про діяльність митрополита Андрея в період I-ї світової війни див.: 53*]. Згідно зі спогадами генерала Брусилова ідея віддати митрополита під домашній арешт, а потім – вислати його з Галичини належала саме йому:

“Униатский митрополит граф Шептицкий, явный враг России, с давних пор неизменно агитировал против нас, по вступлению русских войск во Львов был, по моему приказанию, предварительно арестован домашним арестом. Я его потребовал к себе с предложением дать честное слово, что он никаких враждебных действий, как явных, так и тайных, против нас предпринимать не будет, в таком случае я брал на себя разрешить оставаться в Львове с исполнением его духовных обязанностей. Он охотно дал мне это слово, но к сожалению, вслед за этим начал мутить и проносить церковные проповеди явно нам враждебные. Ввиду этого я его выслал в Киев в распоряжение главнокомандующего” [21, с.88].

Однак, як свідчать документи, остаточне рішення про висилку митрополита було прийнято не генералами, а безпосередньо Миколою II.

Формальним приводом для висилки стала проповідь, виголошена митрополитом 9 вересня 1914 року в церкві Успіня Пресвятої Богородиці. Оцінюючи ситуацію, яка склалася після вторгнення російської армії до Галичини, він зокрема сказав:

¹ Після арешту, вже перебуваючи у засланні в Курську, митрополит Андрей здійснив спробу з’ясувати, який статус отримає Греко-католицька церква в Російській імперії. Він писав з цього приводу до архієпископа Антонія (Храповицького). Доповідь Антонія Св. Синоду у цій справі (15 жовтня 1914 року), не мала, однак, формальних наслідків [20].

“Користаймо з нагоди, коли тепер за Божим допустом упали кордони, щоби ми могли себе більше пізнати, а може будемо могли й дати дещо одні другим. Вони, приміром, нам свою релігійність, набожність, а і ми могли б їм дещо дати. Однак мусимо себе пізнати, хоч у многим ми є подібні. У них відправа така сама, як у нас, вони називають себе “православні” і ми “православні”. Наше Православ'є є церковне, їх православ'є державне, що так скажу: “казьонне”, то єсть вони опирають своє православ'є на державній силі, ми черпаємо ту силу в єдності з Святою Католицькою Церквою, через котру спливає ласка Божа і в котрій є правдиве джерело спасення” [12, с.626 – 627].

Критика системи державно-церковних взаємин у Росії (“казенно-го православ'я”) та завуальований заклик до вірних Греко-католицької церкви проводити роз'яснювальну роботу серед православних не залишилися непоміченими російською адміністрацією, прискоривши винесення рішення про депортацію митрополита.

Варто відзначити, що серед російських урядовців не було єдності щодо того, чи були ці дії виправданими. За тиждень до арешту Шептицького міністр закордонних справ Сазонов пропонував Миколі II утриматися від крайніх заходів:

“Деятельность униатского митрополита Шептицкого была до сих пор весьма вредной для нас и удаление его из края является поэтому вполне обоснованным. Но достигнуть этой цели следует не иначе, как вполне законными и открытыми средствами, например, присуждением его к изгнанию; насильственное же устранение названного иерарха, как ввиду его сана, так и общей известности, которой он пользуется, могло бы лишь придать ему ореол мученичества и сильно подорвать уважение к Русской государственной власти. Твёрдо уповая на то, что огромное большинство русских галичан-униатов не замедлит возвратиться в лоно Святой православной Церкви, я глубоко уверен, что это достижимо лишь мерами кротости и убеждения, а не крутым обращением с представителями униатского духовенства” [22, с.117].

“Проблема Шептицького” розглядалася на засіданні Ради Міністрів 10 вересня 1914 року, де той самий міністр Сазонов висловив жаль, з приводу такого повороту подій:

“Прискорбен арест Андрея Шептицького. Надо его выслать из России. Но не надо делать из него мученика, играя на руку унии. Он хуже иезуита, он разбойник, надо его прогнать. Выслать за пределы России, кроме Австрии, куда угодно” [23, с.62].

Проте більшість міністрів та Ober-прокурор дотримувалися думки, що в умовах військового часу подібний крок цілком допустимий.

Завіса таємничості, яка панувала навколо арешту митрополита Шептицького, породила безліч чуток. Зокрема ініціатива його висилки зі Львова приписувалась архієпископові Євлогію, хоча насправді він не був безпосередньо причетний до цієї справи [13, с.239].

Шептицький був не єдиним греко-католицьким священнослужителем, арештованим російською окупаційною владою [*про репресії щодо населення Галичини у 1914 – 1915 рр. див.: 26, с.52 – 57*]. Згідно з довідкою, підготовленою для Міністерства закордонних справ, у лютому 1915 року з Галичини, за розпорядженням генерал-губернатора, вислані “за враждебную, вредную деятельность и подозрение в шпионаже 20 униатских священников, 13 ксендзов и 12 монахов, из них в европейскую Россию – 14, в Сибирь – 5 и оставлены в Галиции – 26” [22, с.52].

Таким чином, уже в вересні 1914 року були здійснені кроки, які, на думку російської влади, мали призвести до швидкого “возз’єднання” галицьких греко-католиків з Російською православною церквою: організоване спеціальне церковне управління на чолі з архієпископом Євлогієм та вислано з краю митрополита Андрея Шептицького. Окрім того, за розпорядженням генерал-губернатора, греко-католицьким священникам, які покинули свої парафії та виїхали разом з відступаючою австрійською армією, заборонялось повертатися назад, як “недостойным пастырям” [24].

Протидія російським планам з боку австрійської влади звалась майже виключно до репресивних дій стосовно всіх підозрюваних у проросійських симпатіях. Арешти торкнулися не лише відомих москвофілів, але й багатьох цілком лояльних Габсбурзькій монархії греко-католицьких священників. 8 серпня 1914 року митрополит Андрей Шептицький навіть змушений був звертатися до Президії Галицького намісництва з проханням обмежити масштаб цієї акції [11, с.608]. Загалом в період з серпня до листопада 1914 року було арештовано і вислано за межі Галичини більш ніж 8000 підозрюваних у москво-

фільстві. Більшість з них утримувалося у в'язниці м. Терезин (у Чехії) та концтаборі Талергоф (в Австрії), спеціально організованому на початку вересня 1914 року. В офіційному рапорті фельдмаршала Шлеєра (9 листопада 1914) повідомлялося, що на той час там утримувалося 5700 русофілів [25], однак протягом наступних місяців загальна кількість ув'язнених збільшилася. Проживання в неопалюваних приміщеннях, антисанітарія, голод та відсутність медичної допомоги призвели до того, що близько 15% в'язнів Талергофського концтабору померли [27, с.18]. У 1924–1932 роках було опубліковано чотири випуски “Талергофського альманаха” [26], в яких зібрано спогади десятків постраждалих від репресій австрійської влади у 1914 – 1915 рр. Згідно з цими свідченнями, переважну більшість утримуваних в таборі за підозрами у москвофільстві склали селяни, котрі перейшли на православ'я напередодні війни. Вони не становили прямої небезпеки для австрійської влади, а отже жорстокі репресії проти цих людей були продовженням хибної практики передвоєнних Мармарош-Сигетських процесів. Звинувачення у державній зраді в'язнів Терезина та Талергофа не були доведені, а це знову дозволило російській стороні стверджувати, що в Австро-Угорщині існують переслідування за релігійні переконання.

Депортація з Галичини значної кількості москвофілів чи осіб, підозрюваних у симпатіях до цього руху, мала, за задумом австрійського уряду, знищити можливу опору для діяльності російської адміністрації. Проте утруднення, з якими зіткнулися представники державної та церковної влади у справі “возз'єднання” греко-католицьких парафій з православною церквою, були викликані не стільки фактом відсутності окремих активних москвофілів, скільки з принципово хибними настановами, у річищі яких здійснювалася ця справа.

По-перше, сподівання на масовість добровільних переходів були від самого початку завищеними. Базувалася вона на уявленнях, що фактична єдність обряду є достатньою передумовою для безконфліктного “возз'єднання”, оскільки більшість віруючих не розуміються на догматичних аспектах проблеми і не є “папістами” [29, с.26]. Дійсно, рішення про перехід на православ'я не викликали особливого опору з боку мирян і вони відвідували богослужіння, котре відправлялися православними священиками. Відомі, однак, і факти участі православних солдатів у греко-католицьких богослужіннях [13, с.240], а отже сама по собі обрядова близькість скоріше шкодила планам “об'єд-

нувачів”, аніж сприяла їм. Пересічному галицькому греко-католику важко було пояснити, що власне зміниться в його житті, якщо він стане православним і з якої причини він має клопотатись про цей перехід.

По-друге, російська адміністрація краю та керуючий церковними справами архієпископ Євлогій мали різне бачення того, якими методами має здійснюватися навернення. Генерал-губернатор Галичини граф Георгій Бобринський схилився до проведення, принаймні – на період до закінчення війни, обережної конфесійної політики. 23 вересня 1914 року він заявив, що в краї будуть поважатися всі релігії, хоча влада каратиме за ворожі дії проти Православ'я [30, с.19]. Обіцяючи протекцію православним, Бобринський протестував проти поспіху й фіктивних воз'єднань, наполягаючи, щоб перехід кожної окремої парафії на православ'я підтверджувався бажанням $\frac{3}{4}$ віруючих:

“Если униатская церковь имеет своего постоянного священника, и если прихожане пожелают иметь вместо униатского православного священника, то православный священник назначается в такой приход, и храм передаётся в его заведение только в том случае, если 75% явившихся на сход представителей или представительниц дворов пожелают иметь православного священника” [22, с.42].

На цьому ґрунті у нього виник конфлікт з архієпископом Євлогієм, який вважав згадані умови такими, що (призупиняючи передачу храмів) зводили нанівець працю місіонерів [31, с.22; 32, с.250]. До канцелярії генерал-губернатора надходили також скарги на численні самоуправства, допущені підлеглими архієпископа Євлогія під час фіксації навернень. Бобринського підтримав Верховний Головнокомандуючий Великий князь Микола Миколайович, який надіслав архієпископу телеграму з вимогою утриматися від будь-яких насильницьких дій [13, с.236 – 238; 32, с.249]. Методи діяльності церковного управління не схвалював також впливовий Протопресвітер російської армії та флоту Георгій Шавельський [33, с.28 – 29]. Проте на боці Євлогія виступила частина галицьких москвофілів та Обер-прокурор Саблер, котрі вважали його методи виправданими, а інформації про порушення, допущені під час навернень – злонаміреними вигадками [19, с.16].

По-третє, православному руху дуже шкодило те, що діячі православної місії, насамперед – архієпископ Євлогій, настійливо підкрес-

лювали політичний підтекст своєї діяльності. Йшлося про освячення авторитетом Церкви “віковичного прагнення” галичан до об’єднання з Росією. Наприклад, у своїй промові у Львівському Преображенському Соборі (7 грудня 1914 р.), Євлогій висловив це так:

“Несомненно, что только под священными сводами этих храмов Божиих, должно завершится торжество этого объединения. [...] Наша общая мать – великая Православная Россия и наша святая Православная церковь раскрывают пред вами свои объятия” [34. – Арк.5зв.].

На тлі таких заяв православна церква сприймалася в Галичині як частина державного апарату [див. про це: 49]. Між тим авторитет російських чиновників, надісланих до краю був вкрай низьким. Навіть архієпископ Євлогій змушений був визнати у спогадах, що хабарництво та пияцтво цих урядовців дискредитували в очах галицького селянства й православну церкву [13, 241].

Внаслідок вищезгаданих обставин успіхи в справі “воз’єднання” явно не відповідали не лише початковим сподіванням ініціаторів та керівників православної місії, але і входили у відвертий дисонанс із витраченими пропагандистськими зусиллями. Щоб якось виправити ситуацію, архієпископ Євлогій запропонував Св. Синоду виділити кошти для матеріальної підтримки новопосталим парафіям. Це дещо збільшило кількість новонавернених, оскільки окремі розорені війною села привабила можливість отримати допомогу. Як згадував Дмитро Дорошенко:

“З переходом на Православ’я були зв’язані й деякі користі на землі, не тільки на небі: селянам видавали хліб на засів і т. п. пільги. Само собою, що для непокірних стелилася легка й широка – услід за своїми панотцями – дорога до Сибіру” [35, с.40].

Але навіть після цих кроків загальна кількість парафій не перевищувала 80. ***Після гарячкової ейфорії перших місяців окупації, вже на початку 1915 року архієпископ Волинський змушений був визнати, що доручена йому справа просувається досить повільно.***

У конфіденційних записках до Св. Синоду (грудень 1914 та лютий 1915) Євлогій виклав своє бачення перспектив поширення православ’я у Галичині. Всупереч його публічним заявам, воно не було занадто

оптимістичним. По-перше, архієпископ писав, що немає підстав сподіватися переходу з унії всього українського населення краю: структури греко-католицької церкви залишаться, оскільки їх обстоює більша частина духовенства та певна частина мирян. Ці структури, як і католицькі чернечі ордени східного обряду, отримуватимуть також дієву підтримку з боку Ватикану.

За таких умов православ'я буде сильним у сільській місцевості, тоді як у містах для його утвердження немає достатніх передумов. Щоправда, процес “возз'єднання” греко-католиків з РПЦ, на думку Євлогія, стримувався триваючими військовими діями та несприятливими погодними умовами – навесні він мав суттєво посилитися. До того моменту він пропонував чітко визначити статус управління православними парафіями в Галичині, збільшити допомогу нововерненим, провести конфіскації окремих храмів та будинків, які належали Греко-католицькій церкві тощо. Однак, застерігав він, за будь-яких обставин слід очікувати поступового, а не лавиноподібного, збільшення кількості православних [36, с.136].

Після заслуховування на зимовій сесії Синоду звіту та пропозицій Євлогія, до Галичини було направлено професора Платона Жуковича. Метою відрядження було вивчення ситуації на місці та підготовка рекомендацій щодо подальших дій у цьому питанні. Після повернення Жукович підготував дві доповідні записки, котрі були опубліковані невеликим тиражем для ознайомлення членів Св. Синоду. В першій з них (“Секретный доклад об общем положении церковных дел в Галиции”) він наводить кількість греко-католицьких парафій, котрі перейшли на православ'я станом на 1 березня 1915 року – 81, з загальної кількості в 1874. Отже, на думку Жуковича, навіть “внешний успех воссоединения нельзя признать большим” [37. – Л.1].

Особливе занепокоєння у автора записки викликала практика затвердження православних священників генерал-губернатором:

“В той стране, где упрёк Православной Церкви в её сильном подчинении светской власти слишком обычен (в устах и римо-католиков, и униатов-папистов), такое положение вещей, если бы оно продолжалось, было бы особенно неудобно”.

Окрім того, цивільна адміністрація краю не сприяла діяльності православних місіонерів: “в некоторых местностях дурно понятый ею

принцип коректності в отношении иных исповеданий превратился в практическом своём осуществлении в противодействие успехам православия” [37. – Л.2]. Обережно, але недвозначно Жукович оцінює й діяльність архієпископа Євлогія, підкреслюючи, що тому довелося “более плыть по течению, чем его (*православный рух – А. С*) направлять”. Кандидатура архієпископа Волинського, на думку професора, була апріорі не найкращою для запропонованої місії:

“Участие Преосвященного архиепископа Евлогия в столь ненавистном полякам выделении Холмщины из состава Царства Польского давало политическим и иным его противникам лёгкую возможность – и без всяких для того оснований, – приписать ему и руководимому им делу воссоединения непременно агрессивный характер”.

Як і Євлогій, Жукович вважав, що поки триватиме війна, православне місіонерство значних успіхів не матиме. З цієї причини “воссоединение захватило доселе лишь безопасные в военно-политическом отношении приходы Галиции”. Православному руху зашкодило й те, що відступаюча австрійська армія арештувала і вивезла за межі краю більшість місцевих священиків-москвофілів. Підтримки з боку інших представників греко-католицького духовенства очікувати не варто, хоча й опір з їхнього боку не може бути дуже потужним, “если они будут предоставлены только своим собственным силам”. Підсумовуючи свою доповідь, Жукович закликав до обережності у справі утвердження православ'я в Галичині й пропонував не форсувати подій та обмежитися агітаційними заходами.

Св. Синод взяв до уваги застереження, висловлені архієпископом Євлогієм та професором Жуковичем. Одним із побічних наслідків згаданих доповідей було допущення до вирішення проблем, пов'язаних з греко-католицькою церквою Міністерства внутрішніх справ, у структурі якого діяв Департамент іноземних віросповідань. За логікою речей “униатские дела” перебували в компетенції саме цього департаменту, а не Св. Синоду. Проте відсутність вказівок від Ради міністрів щодо статусу, який може отримати ця церква в Російській імперії, унеможлилювали його роботу. Лише навесні 1915 року для ознайомлення з ситуацією до Галичини був відряджений чиновник особливих доручень А. Петров, котрий підготував звіт про стан церковних справ на окупованих територіях Австро-Угорщини [38.– Л.2 – 6]. За-

лучення Департаменту іноземних віросповідань свідчило про усвідомлення російською державною владою того факту, що навіть за умови анексії Галичини їй доведеться якийсь час миритися з існуванням там католиків східного обряду.

Ще одним наслідком детального вивчення Св. Синодом ситуації в Галичині було розпорядження архієпископові Євлогію остаточно переїхати з Житомира до Львова, організувавши там канцелярію церковного управління, а справи по Волинській єпархії доручити вікарним єпископам. Як і під час перших місіонерських подорожей восени 1914 року, основними помічниками Євлогія стали архімандрит Смарагд (Латишенков), протоієреї Венедикт Туркевич і Олександр Громадський та священник Михайло Митроцький [13, с.243; 32, с.248].

Досвід, накопичений протягом перших півроку діяльності, підштовхнув архієпископа Євлогія до більшої обережності у справі навернення. Він та його підлеглі навесні 1915 року вже не намагалися за будь-яку ціну боротися з місцевими обрядовими особливостями, а також визнали важливість знання української мови для православних священнослужителів, які призначалися до новоутворених парафій. Євлогій звернувся до єпархіальних архієреїв українських єпархій з проханням направляти для праці в Галичині священників, які володіють “малорусским наречием” [39, с.2].

До певної міри було залагоджено стосунки церковного управління з генерал-губернатором. У квітні 1915 року Бобринський дав інтерв'ю кореспонденту “Русского слова”. Він запевняв, що влада не чинить жодного насильства у справі зміни конфесійної приналежності тієї чи іншої парафії. Сам генерал-губернатор схилився до думки, що греко-католицька церква не має майбутнього: невелика частина уніатів перейде на латинський обряд, а основна маса, без примусу, схилиться до Православної церкви [40, с.82; 30, с.22].

Причиною деякого пом'якшення ставлення губернатора до діяльності архієпископа було схвалення дій Євлогія Миколою II, котрий відвідав Галичину на початку квітня. За розпорядженням останнього Св. Синод на початку травня 1915 року нагородив Євлогія діамантовим хрестом на клобук [19, с.25].

Період з кінця березня по середину травня 1915 року був апогеєм успіхів православної місії в Галичині [*про особливості місіонерської діяльності РПЦ на цих теренах див.: 52, с. 68 – 75*]. Після взяття російськими військами Перемишля (22 березня) кількість парафій, що

побажали стати православними, різко збільшилася. Але наслідки військових перемог виявилися нетривкими, і вже 3 червня російські війська залишили Перемишль, а 22 червня – Львів. Разом з відступаючою армією Галичину покинули не лише члени церковного управління, але й значна кількість священиків та мирян з православних парафій. Ці люди небезпідставно побоювалися репресій з боку австрійських властей і тому не мали іншого вибору, окрім як евакуації до Росії. На першому етапі більшість з них було розміщено у своєрідному таборі біженців – на території колишнього артилерійського полігону Шубково, у Рівненському повіті Волинської губернії. Місцевість, на якій скупчилося декілька десятків тисяч чоловік, була абсолютно непристосованою для життя, внаслідок чого серед втікачів спалахнули епідемії інфекційних хвороб, що забрали сотні життів [13, с.250].

Таким чином, діяльність архієпископа Євлогія в Галичині протягом вересня 1914 – червня 1915 років дала результати, багато в чому протилежні планованим. *Непродумані дії місіонерів, заполітизованість їхньої агітаційної риторики, спроби опертися на силу державного апарату тощо не тільки не збільшили числа реальних прихильників православ'я, але й серйозно дискредитували увесь галицький московфільський рух.* Закономірним фіналом поспішної “возз'єдначчої” праці стали покинуті напризволяще новонавернені в Галичині та таборах біженців.

Повернення австрійської влади до Галичини супроводжувалося новою хвилею репресій проти всіх тих, хто співробітничав з російською окупаційною владою. Під підозри у московфільстві, як це вже було в серпні–вересні 1914 року, потрапили також і представники греко-католицького духовенства. Проте на цей раз “антиросійські” заходи не обмежилися репресіями. Аналізуючи наслідки діяльності російської православної місії в краї, уряд Австро-Угорщини дійшов висновку, що з його боку має бути здійснений тиск на греко-католицьких ієрархів з метою проведення відповідних реформ, які би посилювали зовнішню обрядову різницю з православною церквою. Так, 24 грудня 1915 року міністр віросповідань та освіти направив лист до Президії Галицького намісництва, в якому роз'яснював необхідність підтримки тієї течії в греко-католицькій церкві, яка виступає за латинізацію обряду та перехід на григоріанський календар [41, с.140 – 141].

Розпал війни (1916 – середина 1917 рр.). Православна місія у підпорядкуванні Протопресвітера російської армії та флоту

Російська сторона також зробила певні висновки з провального закінчення місії архієпископа Євлогія. На початку 1916 року протопресвітер Георгій Шавельський розробив новий план діяльності в Галичині. Ним передбачалося, що православні місіонери (30 осіб) перебуватимуть у підпорядкуванні у Протопресвітера російської армії та флоту. На вільні парафії Протопресвітер пропонував призначати найкращих священиків, з відповідною освітою та досвідом. Кожен з призначених мав отримувати оклад полкового священика та не брати з парафіян плати за виконання треб. Від греко-католиків вже не вимагалось формального зречення унії, а їхніх священиків пропонувалося залучати до різного роду бесід та спільних богослужінь [42, с.33 – 38]. *Дотримання такої тактики обумовлювалась непевністю військової ситуації та загрозою репресій для новонавернених у випадку відступу російської армії. Однак кінцева мета (ліквідація греко-католицької церкви) залишалася незмінною.* Шавельський у своїх спогадах наступним чином пояснював причини для перегляду політики в справі “возз’єднання”:

“Нужно было что-то другое, что не смущало бы совесть униатов и не угрожало бы им жестокой расправой со стороны австрийцев за измену вере. Значит, надо было придать делу такой вид, будто бы униаты пользуются нашими священниками по крайней нужде [...] Наша конечная цель при такой приткренности несколько не пострадала бы. И теперь, считая, что они одно с нами, а затем – привыкши к нашим священникам, униаты, в конце концов, потеряли бы всякое представление о каком-либо отличии между ними и нами, между православием и унией и, в случае присоединения Галиции к России, сразу влились бы в Православную Церковь. Цель была бы достигнута незаметно для глаза, правда – без пышных торжеств и триумфов для воссоединителей, но зато без волнений и жертв, безболезненно и прочно” [42, с.36].

Головним помічником Протопресвітера був відомий історик, професор-протоіерей Федір Титов. До галицьких справ професор залучався ще на початку 1915 року (наприклад, 7 лютого 1915 року

генерал Іванов викликав його в Ставку Верховного Головнокомандуючого для обговорення питання про влаштування біженців), однак не мав безпосереднього стосунку до діяльності Євлогія. Титов дотримувався думки, що на час військових дій православні парафії на окупованих територіях мають підпорядковуватися Протопресвітеру військового духовенства, а пізніше перейти під юрисдикцію митрополита Київського [42, с. ХСVIII – ХСХІХ]. Офіційне призначення Титова представником протопресвітера відбулося в серпні 1916, а активна діяльність місії тривала до червня 1917 року – період, коли завдяки т.зв. Брусилівському прориву російська армія знову опанувала частину Східної Галичини та Буковини (підпорядковані Протопресвітеру священники діяли також і там, втручаючись де-факто у справи іншої автокефальної церкви). На цей раз місіонери поводитися більш обережно, не гналися за кількісними показниками наवरнень. Однак в очах сучасників їхня справа асоціювалася з діяльністю церковного управління 1914 – 1915 рр. Зокрема, Олександр Лотоцький, призначений представником Тимчасового уряду на Буковині, так характеризував діяльність професора-протоієрея Титова:

“Працю його, в співробітництві з архиєпископом Євлогієм, не буде золотими літерами записано на сторінках історії. Систематичне переселення галицького священства на Сибір (в політику воно не втручалось – ніяких доказів на те не було, – але було українське і не було православне), насадження православних авантюристів в рясах у звільнені таким чином уніатські парафії – се була праця, до якої доклав рук мій колишній професор” [44, с.125].

Особливих успіхів місіонери на чолі з Шавельським та Титовим не досягли, загрузнувши у бюрократичному розборі конфліктів, котрі виникали між новими православними парафіями та надісланими священниками. Зокрема, під час зустрічі (у травні 1917) з Олександром Лотоцьким, Титов скаржився, що селяни, котрі самі просили православного священника, пізніше вигнали його. Розібравшись у паперах, Лотоцький виявив, що священника парафіяни дійсно просили:

“але по кількох місяцях, як не стало у них і не давано їм свого. Ще за кілька місяців ті віруючі люди, можливо, попросили б, щоб їм дано рабина жидівського або мулу магометанського, бо без релігійного обходу не могли бути” [44, 126].

**Фінал війни (друга половина 1917 – 1918 рр.).
Митрополит Антоній (Храповицький) і спроби**

відновити діяльність православних місіонерів на Галичині

Діяльність управління при Протопресвітері не була, однак, останньою спробою експансії Православ'я до Галичини. Щоправда, намагання підтримати православний рух в краї здійснювалися вже за зовсім інших політичних реалій, тобто – після розпаду Російської імперії і утворення Української держави. *Влітку 1918 року про свої права як екзарха Вселенського патріарха “згадав” митрополит Антоній (Храповицький)*. З його ініціативи на другій та третій сесіях Всеукраїнського православного церковного Собору обговорювалося питання, пов'язане з забезпеченням можливості Київському митрополиту відвідувати православну паству в Галичині [45, с.295, 305]. Собор в липні та листопаді 1918 року звертався до українського уряду з проханням виклопотати в уряді Австро-Угорщини дозвіл для відвідання Галичини самим митрополитом Антонієм або його представниками. Храповицький 5 вересня написав лист до Голови Ради міністрів Української держави, в якому, виклавши історію набуття ним в 1910 році прав екзарха Вселенського патріарха, підкреслив, що він є православним архіпастирем Галичини ще й як митрополит Київський та Галицький “и таким званням получаю вдвойне сие полномочие, имеющее девятисотлетнюю давность и пятисотлетний титул” [4. – Арк.84]. У зв'язку з цим митрополит вимагав надати йому можливість вільно відвідувати Галичину та Закарпаття та призначати туди священників та місіонерів. Вимоги митрополита українськими діячами оцінювалися як “продовження церковно-урядових російських заходів часу російської окупації Галичини” [46, с.131]. Але, зважаючи на реальну ситуацію шанси на їхнє задоволення були мізерними. За церковними діячами вже не було підтримки російської державної влади, до Галичини повернувся митрополит Андрей Шептицький, а Україна була окупована німецькими та австро-угорськими військами.

Причиною активності Антонія було не стільки бажання реально допомогти православним галичанам (зрештою, йому навіть не було достеменно відомо яка кількість їх залишилася в краї після військових пертурбацій 1915 – 1917 рр.), скільки “зарезервувати” на майбутнє право підтримувати православний рух на Галичині. Певною мірою митрополиту вдалося знайти підтримку в представників адміністрації Гетьмана Скоропадського, проте на заваді втіленню

в життя згаданих планів стала зміна влади в Україні. Директорія УНР, основу військову силу якої становили українські січові стрільці (тобто – галичани), одним з перших своїх розпоряджень по здобуттю Києва постановила арештувати архієпископа Євлогія. Хоча офіційно це не було оголошено, однак безпосередні виконавці особливо не приховували, що основною причиною таких дій є “помста” за акції по наверненню на Православ’я у 1914 – 1915 рр. [47, л.45 – 49]. Через день після арешту архієпископа Євлогія було арештовано й митрополита Антонія, котрий вважав, що репресії інспіровані Андреем Шептицьким [48, с.4]².

* * *

Таким чином, протягом 1914 – 1918 рр. у боротьбі за Галичину релігійний фактор брався до уваги представниками австро-угорського та російського військового командування й цивільної адміністрації. Австрійський уряд протягом 1914 – 1917 рр. змушений був здійснювати контрзаходи проти експансії “воєнного православ’я”, які зводилися майже виключно до каральних акцій щодо всіх, запідозрених у москвофільстві. Створення концтабору Талергоф, частина в’язнів якого була утримувана там тільки за приналежність до Православної церкви, було однією з найбільш неадекватних акцій австрійського уряду. Протягом I світової війни Відню не вдалося віднайти ефективної моделі, яка б запобігала зміні конфесійної ситуації в Галичині, однак виключала б безпосереднє використання силового тиску.

Для російської сторони питання утвердження православ’я в краї було важливим з огляду на наступні чинники:

а) бажання усунути перепони для приєднання Галичини до імперії. Згідно з російськими планами, в разі військової перемоги мало йтися не просто про анексію, а про “возз’єднання” не лише з Російською державою, але й Православною церквою.

б) полегшення процесу русифікації місцевого українського населення. Перехід на православ’я був одним з елементів широкої ру-

² Митрополита Антонія та архієпископа Євлогія було інтерновано до Галичини. Навесні 1919 року, коли митрополит Андрей приймав у Львові згаданих православних ієрархів, архієпископ Євлогій вважав за необхідне повідомити Шептицького про свою непричетність до рішення про його арешт та висилку до Суздаля у вересні 1914 року.

сифікаторської програми, до якої входило також переведення системи шкільної освіти, преси та книговидавництва на використання виключно російської мови.

в) знищення опори для українського національного руху, одним з неформальних лідерів якого був митрополит Андрей Шептицький. За умови приєднання Галичини до Російської імперії існування легальних структур Греко-католицької церкви ускладнювало б боротьбу з “українским сепаратизмом” по всій Україні.

Однак безпосередні спроби використання релігійного фактору для закріплення присутності на заселених українцями території Австро-Угорщини, виявилися невдалими. Головними причинами провального фіналу операції по “возз’єднанню” галичан з Православною церквою були неприхована заполітизованість православних місіонерів та неадекватні уявлення про нібито загальне бажання греко-католиків зрестися унії. Чи не найбільш відчутним наслідком діяльності церковних управлінь, очолюваних архієпископом Євлогієм (Георгієвським) та протопресвітером Георгієм Шавельським стала дискредитація москвофільського руху і зменшення кількості (у порівнянні з ситуацією на першу половину 1914 року) православних в Галичині.

Джерела і література:

1. *Єфремов С.* До історії “Галицької Руїни” 1914 – 1915 рр. (в жандармському освітленні) // Україна. – 1924. – Кн.4.
2. *Биркбек В.* Религиозные преследования в Галиции. – Спб., 1913.
3. *Никон (Рклицкий), епископ.* Жизнеописание Блаженнейшего Антония, митрополита Киевского и Галицкого. В 10 тт. – Нью-Йорк, 1956. – Т. II.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.157.
5. *Стародуб А.* Невідомий лист київського митрополита Антонія (Храповицького) в справі канонічного статусу Православної Церкви у Галичині // Ковчег. Науковий збірник з церковної історії. – №2. – Львів, 2001.
6. *Петрушко В.* Деятельность униатского митрополита Андрея Шептицкого по распространению католицизма восточного обряда в России в период между революцией 1905 года и Первой мировой войной // Богословский Сборник. Православный Свято-Тихоновский Богословский Институт. – Вып. 7. – М., 2001.

7. *Василий, диакон, ЧСВВ.* Леонид Федоров, жизнь и деятельность. – Рим, 1966
8. *Лотоцький О.* Сторінки минулого. – Ч.3. – Варшава, 1934.
9. Конференції Архієреїв Української Греко-Католицької Церкви (1902–1937). – Львів, 1997.
10. *Grigorić V.* Pravoslavná Církev v Republice Československé. – Praga, 1926.
11. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали. – Т.2. Церква і суспільне питання. – Кн.1. Пастирське вчення та діяльність. – Львів, 1998.
12. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали. – Т.2. Церква і суспільне життя. – Кн.2. Листування. – Львів, 1999.
13. *Евлогий (Георгиевский), митрополит.* Путь моей жизни. – М., 1994.
14. Російская Национальная Библиотека. Отдел рукописей. – Ф.253 (Дмитриевский А.). – Оп.1. – Д.125.
15. *Смолич И.* История Русской Церкви. 1700–1917. – В 2 чч. – Ч.2. – М., 1997.
16. Воззвание к духовенству Холмской епархии //Холмская Русь. – 1914. – 7 ноября.
17. *Павлишин Ю.* Митрополит Діонісій і відродження Православної Церкви в Галичині // Его Блаженству, Блаженнейшему Дионисию, митрополиту Варшавскому и Волынскому и всея Польши в день его юбилеев: 20-летнего епископства и 10-летнего митрополитства. – Варшава, 1933.
18. *Алексей, архиепископ.* К истории Православной Церкви в Польше за десятилетие пребывания во главе её Блаженнейшего митрополита Дионисия (1923–1933). – Варшава, 1937.
19. *Pałczyński E.* Prawosławie w Galicji w swiatle prasy ruskiej we Lwowie podczas inwazji 1914–1915. – Lwów, 1918.
20. *Ідзьо В.* митрополит Шептицький у Росії: Курське ув'язнення митрополита // Науковий вісник українського історичного клубу. – М., 1999. – Т.3.
21. *Брусилов А.* Мои воспоминания. – М., 1943.
22. “Вся его работа проникнута крайней враждой по отношению к России”. Документы, письма, свидетельства современников об униатском митрополите Галицком Андрее Шептицком. 1914–1917. Публ. *М. Одинова* // Исторический архив. – 2002. – №2.
23. Совет Министров Российской Империи в годы Первой Мировой войны. Бумаги А. Яхонтова (записи заседаний и переписка). – Спб., 1999.

24. Львовское военное слово. – 1914. – 8 октября.
25. *Ваврик В.* Терезин и Телергоф. – Филадельфия, 1966.; У додатку до цієї публікації опубліковано зібрану *Р. Мировичем* бібліографію по темі “Військові злочини австрійської армії та переслідування представників православного та москвофільського руху” – 354 позиції російською, українською, польською, німецькою, чеською та румунською мовою.
26. *Берест І.* Репресивні акції щодо населення Східної Галичини в роки Першої світової війни // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія “Держава та армія”. – 2007. – №584.
27. *Марчук В.* Греко-католицька церква у 1914 – 1923 рр. // Український історичний журнал. – 2000. – №6.
28. Талергофский альманах. – Вып. I – IV. – Львов, 1924 – 1932.
29. Отчёт о деятельности Галицко-Русского благотворительного общества в Петрограде за 1914 – 1915 гг. – Петроград, 1916.
30. *Петрович І.* Галичина під час російської окупації. – Відень, 1915.
31. Всеподданейший доклад обер-Прокурора Святейшего Синода об устройстве Православной Церкви в завоёванной Россией части Галиции. – Петроград, 1915.
32. *Власовський І.* Нарис історії української Православної Церкви. – В 4-х тт., 5 кн. – Т.3. – К., 1998.
33. *Фирсов С.* Военное духовенство накануне и в годы Первой мировой войны // Новый часовой. – 1995. – №3.
34. Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. Інститут Рукописів. – Ф.ХХІ (Яворський Юліан Андрійович). – Оп.1. – Спр.119. – Арк.5зв.
35. *Дорошенко Д.* Мої спогади про недавнє-минуле. 1914 – 1918 – Ч.І. – Мюнхен, 1969.
36. *Корнилович М.* Плани “возсоединения галицких униатів” в 1914 – 1915 рр. // Україна. – 1925. – Кн.3.
37. Российский государственный исторический архив (РГИА). – Ф.1579. – Оп.1. – Д. 89.
38. РГИА. – Ф.821. – Оп.150. – Д.35.
39. Подготовка священников в Галицию // Приходской листок. – 1915. – №103.
40. *Коструба Т.* Як Москва нищила українську Церкву. – Торонто, 1961.
41. Правда про унію. Документи та матеріали. – Львів, 1981.
42. *Шавельський Г.* Воспоминания последнего протопресвитера русской армии и флота. В 2-тт. – Т. 2. – М., 1996.

43. *Ульяновский В.* Историческая записка к 300-летию КДА и её автор Фёдор Титов // Титов Ф. Императорская Киевская Духовная Академия. 1615 – 1915. – К., 2003.

44. *Лотоцький О.* Сторінки минулого. – Ч.1. – Варшава, 1932.

45. *Ульяновський В.* Церква в Українській державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського). – К., 1997.

46. *Лотоцький О.* Українські джерела церковного права. – Варшава, 1931.

47. РГИА. – Ф.796. – Оп.445. – Д.784.

48. У Міністерстві ісповідань // Слово. – 1918. – № 67.

49. *Кучера І.* Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914 – 1917 рр. Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02; / Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. — Чернівці, 2005.

50. *Поник С.* Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. – К.; Чернівці, 1999.

51. *Передерко В.* Галичина у зовнішній політиці Росії на початку ХХ ст. (до 1914 р.): стан і перспективи дослідження питання в сучасній українській історіографії // Інтелігенція і влада. – Серія: Історія – Випуск 8. – Одеса, 2006.

52. *Позняк С.* Особливості місіонерської діяльності Російської православної церкви в Галичині в роки I-ї світової війни // Проблеми слов'янознавства. – 2003. – Вип.53.

53. *Великочий В.* Українська історіографія про життєдіяльність митрополита Андрія Шептицького за доби визвольних змагань 1914–1919 років. – Електронний ресурс. – [Режим доступу]: otherreferats.allbest.ru/history/00074018_0.html.

Андрій Стародуб (Київ, Україна) Російська православна церква у Галичині в період I-ї світової війни (1914 – 1918 роки)

У статті описано спроби утвердження Православ'я в Галичині напередодні та протягом I-ї світової війни. Автор аналізує причини поразки експансії “воєнного православ'я”, серед яких виділяє неадекватну оцінку з боку окремих російських урядових кіл релігійної ситуації в краї та невдалу практику взаємодії православних місіонерів та окупаційної адміністрації.

Ключові слова: Перша світова війна, Православ'я, місіонерство

Андрій Стародуб (Київ, Україна) Русская православная церковь в Галиции в период I-й мировой войны

В статье описаны попытки “укоренения” Православия в Галиции накануне и в период I-й Мировой войны. Автор анализирует причины

неудачи экспансии “военного православия”, среди которых выделяет неадекватную оценку в российских правительственных и церковных кругах этноконфессиональной ситуации в крае накануне войны, а также неудачную практику взаимодействия православных миссионеров и оккупационной администрации.

Ключевые слова: Первая мировая война, Православие, миссионерство

Andriy Starodub (*Kyiv, Ukraine*) Russian Orthodox Church in Galicia during the World War I (1914 – 1918)

The article describes the attempts of “rooting” of Orthodoxy in Galicia, on the eve of and during the World War I. The author analyzes the causes of the failure of expansion of “military orthodoxy”, among which are inadequate to assess the Russian government and church circles ethno-confessional situation in the province on the eve of war, as well as the bad practices of interaction and Orthodox missionaries and the occupation administration.

Key words: World War I, Orthodoxy, missionary